

Дзве інтэрпрэтацыі гісторыі: паміж савецкасцю і нацыянальным бачаннем*

Рышард Радзік

Як правіла, гісторыя кожнай нацыі апісваецца і інтэрпрэтуецца не толькі ў катэгорыях той эпохі, да якой адносяцца канкрэтныя гістарычныя падзеі, але і з перспектывы часу, у тым ліку з выхадам за рамкі навуковай метадалогіі – з апеляцыяй да каштоўнасцяў і ацэнак, якія былі невядомы героям таго ці іншага гістарычнага наратыву (а нярэдка і іх эпосе наогул). Гісторыя поўная падзей, якія “спрадвеку” міфалагізаваліся. І ўсё ж, паколькі зусім натуральна, што кожнае грамадства – а не толькі гісторыкі – схільнае інтэрпрэтаваць мінуўшчыну як паслядоўнасць падзей, што прывялі да сучаснасці, а значыць, шукаць у мінулым прычыны цяперашняга стану (незалежна ад яго ўхвальнай ці крытычнай ацэнкі), мы павінны процістаяць прыпісванню героям мінулых эпох поглядаў і катэгорый мыслення, якія з’явіліся шмат у якіх выпадках значна пазней. Вядома, не заўсёды мы тут маем справу з адназначнымі сітуацыямі. Можна пагадзіцца з тым, што некарэктна рабіць з Мешкі І паляка – бо ён, па-першае, не ведаў гэтай саманазвы, а па-другое, мысліў племяннымі, а не культурна-дзяржаўнымі ці тым больш нацыянальнымі катэгорыямі, якія з’явіліся ў пазнейшыя стагоддзі. І нават калі мы знойдзем першага паляка – што асабіста мне наўрад ці ўдалося б, – дык, аналізуючы працяглую эпоху

* Арыгінал публікацыі: Radzik R. Dwie interpretacje dziejów: między sowieckością a wizją narodową // idem. Białorusini – między Wschodem a Zachodem. Lublin, 2012. S. 160–181.

“польскай” гісторыі, мы зразумеем, што польскасць гэтая ўвесь час эвалюцыянавала. Тым не менш, мы прызнаем – у ідэале абапіраючыся на прамыя выказванні гістарычных персанажаў, – што базавыя рысы гэтага паняцця заставаліся нязменнымі. Інакш кажучы, аднастайнасць базавых рысаў паняцця дамінуе ў гэтай сітуацыі над відазмяненнямі яго асобных элементаў, а пазнавальная карысць ад яго выкарыстання дамінуе над патрэбай яго ўдакладнення. На практыцы мы нярэдка сутыкаемся з сітуацыямі, дзе цяжка прыйсці да той ці іншай адназначнай высновы. Але ў сваім звароце да гісторыі Беларусі я засяроджуся на больш празрыстых сітуацыях.

У гістарыяграфіі нашых усходніх суседзяў мы маем справу з дзвюма асноўнымі плынямі – постсавецкай і нацыянальнай. У абодвух выпадках, хоць і – падкрэслію – у розным маштабе, прысутнічае тэндэнцыя разглядаць мінуўшчыну праз прызму актуальнай для цяперашняга моманту (хоць і запачаткаванай значна раней) ідэалогіі. Галоўная прычына таго, што міфатворчасць заняла ў беларускай гістарыяграфіі такое месца, заключаецца найперш у тым, што ў дасавецкі перыяд гістарычная навука ў беларусаў амаль не паспела развіцца, а ў сталінскі перыяд яе нясмелыя парасткі былі наогул знішчаны. Вынікі гэтага разгрому беларуская гістарыяграфія змагла сяк-так пераадолець толькі бліжэй да канца 1980-х – пачатку 1990-х гадоў. Пры гэтым перыяд першай паловы 1990-х быў занадта кароткі для таго, каб можна было прывучыць гісторыкаў да строгага навуковага падыходу і сучаснай метадалогіі. У гэтай сітуацыі даводзіцца канстатаваць, што толькі асобныя даследчыкі намагаюцца разглядаць гісторыю з чыста навуковых пазіцый, а асноўная маса гісторыкаў застаюцца пад адчувальным уплывам палітыка-ідэалагічнай зададзенасці. У СССР месца метадалогіі займаў вольгарызаваны марксізм-ленінізм, і наступствы такога становішча ў Беларусі адчуваюцца значна мацней, чым у сённяшняй Маскве. Выраслі пакаленні гісторыкаў (у тым ліку прафесараў), якія не трымалі ў руках ніводнага падручніка па метадалогіі гістарычнай навукі. На маю думку, выпраўленне гэтай

сiтуацыi зойме дзясяткі гадоў, дый тое пры спрыяльных умовах. Дзяржава ж можа гэты працэс эфектыўна тармазіць – чым яна і займаецца.

Іншае, спецыфічна беларускае, пытанне – праблема з вызначэннем (у гістарычным аспекце) такіх паняццяў, як Беларусь, беларусы, беларускасць, беларуская нацыя. Аж да Першай сусветнай вайны ніводная дзяржава ў гісторыі не называлася “беларускай”¹. Феадальная беларуская (ці, можа, літоўска-беларуская) нацыя, складзеная пераважна з тагачаснай шляхты, якая стварала інстытуцы літоўска-беларускай дзяржавы і карысталася старабеларускай мовай як мовай тагачаснага пісьменства і эліты, зведала з цягам часу добраахвотную паланізацыю, што закранула як яе культурную, нацыянальную свядомасць, так у значнай ступені і моўную сферу. (Аналагічны працэс германізацыі адбываўся на былых заходніх землях колішняй удзельнай Польшчы і ахопліваў тамтэйшых Пястаў, якія адыходзілі ад польскасці.) Разрыў дзяржаўнай, моўнай, а ў выніку і нацыянальнай традыцыі, захаванне беларускасці працяглы час выключна ў этнічных (пераважна сялянскіх) формах на фоне актыўнага нацыягенезу, які адбываўся ў Еўропе ў XIX ст., пацягнулі за сабой сур’ёзныя наступствы для даследчыкаў гісторыі беларускага народа. Гісторыя мадэрных нацыянальных рухаў, або, калі казаць шырэй, цэлых нацыянальных супольнасцяў, – гэта перш за ўсё гісторыя інстытутаў, ідэалогій і герояў, якія стваралі нацыянальныя наратывы, што ляглі ў аснову ўсіх сучасных нацый. Гэта гісторыя, якая рабілася амаль выключна ў гарадах, а ў кожным выпадку – людзьмі дастаткова адукаванымі, якія ўмелі чытаць і пісаць. Беларусы на нейкі час былі пазбаўлены адпаведнага аспекту сваёй

¹ Назва *Беларусь* яшчэ ў першай палове XIX ст. адносілася толькі да ўсходніх губерняў сённяшняй Беларусі і мела тапанімічны характар. З сярэдзіны таго стагоддзя яна пачала пашырацца на захадзе краіны, але да яго канца бытвала пераважна ў якасці тапоніма. Выразны этнічны змест гэтая назва набыла ў XX ст., а канчаткова ўкаранілася ў свядомасці грамадства толькі праз некалькі дзесяцігоддзяў пасля заснавання БССР.

гісторыі. Гэта, з аднаго боку, прывяло да дэзарыентацыі адносна таго, што ў гісторыі было беларускім, а з другога – выклікае псіхалагічна зразумелую цягу да міфалагізацыі мінуўшчыны.

Беларуская інтэрпрэтацыя гісторыі дагэтуль застаецца пад моцным уплывам савецкай гістарычнай школы, якая ў дачыненні да Беларусі мела выразнае адценне расійскага шавінізму – і гэта пры тым, што афіцыйна СССР кіраваўся класовай ідэалогіяй. Выхаваныя ў гэтай традыцыі беларускія “гісторыкі” аднавілі свой уплыў у другой палове 1990-х г., часткова страціўшы яго пасля з’яўлення незалежнай Беларусі. Яны і іх выхаванцы маюць сёння прыкметную вагу ў большасці беларускіх гістарычных інстытутаў і кафедраў. Палякі ніколі не сутыкаліся з такім выхалошчваннем гістарычнай навукі, якое мела месца ў таталітарным СССР і асабліва ў Беларусі. Там яна на афіцыйным узроўні была цалкам ідэалагізавана і палітызавана. Свабода навуковых даследаванняў – як у галіне метадалогіі, так і ў плане магчымасці выбару праблематыкі – была фікцыяй, канфармізм быў неабходнай умовай захавання працы, а яго крайняя форма давала шанец на паспяховую кар’еру. Скажаліся як факты, так і іх інтэрпрэтацыі. Фальсіфікаваліся нават дакументы. Кантакты з Захадам не падтрымліваліся. Прыкладам такога роду практык можа быць хоць бы асвятленне асобы Кастуся Каліноўскага – кіраўніка паўстання 1863–1864 г. на Беларусі і Літве, які стаяў на адкрытых антырасійскіх, антыправаслаўных і праўніцкіх пазіцыях ды хацеў аднавіць колішнюю Рэч Паспалітую. Тым не менш, у інтэрпрэтацыі аўтараў выдадзенай у 1954 г. “Гісторыі Беларускай ССР” яго погляды “адпавядалі спрадвечным заповітным памкненням беларускага народа ўз’яднацца з вялікім рускім народам у адзінай братняй сям’і”². Наследуе такія здэклівыя практыкі выдадзены ў 2000 г. – ужо ў незалежнай Беларусі – падручнік для XI класа сярэдняй школы, у якім, як піша Генадзь Сагановіч, «расійскага генерала

² История Белорусской ССР / под ред. В. Н. Перцева. Т. 1. Минск, 1954. С. 283.

Мiхаiла Мураёва – аўтара праграмнай русифікацыi краю, празванага за сваю жорсткасць пры падаўленнi паўстання 1863–1864 г. “вешальнiкам”, – паказваюць “энергiчным дзяржаўным дзеячом, які ведаў свае абавязкi i як след iх выконваў”, а скасаванне СССР i ўтварэнне СНД называюць дзяржаўным пераваротам»³.

Паколькi асноўныя элементы (пазiцыi) беларускай гiстарыяграфіi савецкага перыяду – а дакладней было б сказаць, гiстарычнай iдэалогіi – сёння зноў вяртаюцца ў афiцыйны ўжытак, хоць i ў крыху мадыфікаваным выглядзе, дазволу сабе сцiсла нагадаць некаторыя яе пастулаты, асаблiва тыя, што датычаць нацыянальнага пытання (хоць для беларусаў яны будуць хутчэй антынацыянальнымі).

Згодна са сцверджаннем пра першапачатковае этнічнае адзiнства ўсходнеславянскіх народаў, у тэзісах ЦК КПСС за 1954 г. была сфармулявана наступная пазiцыя: “Рускi, украiнскi i беларускi народы вядуць сваё паходжанне з адзiнага кораня – старажытнарускай народнасцi, якая стварыла старажытнарускую дзяржаву – Кіеўскую Русь”⁴. Полацкае княства, такім чынам, не магло разглядацца як самастойнае ўтварэнне, якое дало пачатак незалежнасцi i самабытнасцi – а з цягам часу i нацыянальнай адметнасцi – беларусаў.

Валікае Княства Літоўскае лічылася выключна літоўскай дзяржавай. Сцвярджалася, што беларусы, якія яго насялялі, былі гвалтоўна адарваны ад Расіi i за кошт паланізацыi пачалі адрознівацца ад рускіх⁵.

³ Sahanowicz H. Losy białoruskiej historiografii: od sowietyzacji do zachodniorusizmu nowego typu // *Studia Białorusnistyczne*. Т. 3. 2009. S. 136.

⁴ Тезисы о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654–1954). Москва, 1954. С. 5.

⁵ Вынікам такога ходу думак быў тэзіс савецкай гiстарыяграфіi аб тым, што беларусы нібыта ўвесь час iмкнуліся да ўз'яднання з Расіяй (Маскоўскай дзяржавай). Л. Абэцэдарскі ў кнізе “Беларусь i Расія” раздзел пад назвай “Вызваленчая барацьба народных мас Беларусі ў час руска-польскай вайны 1654–1667 гг.” завяршае фразай: “У ходзе руска-польскай вайны 1654–1667 гг. асаблiва яскрава праявілася iмкненне беларускага народа да ўз'яднання з рускім народам” (Абэцэдар-

Люблінская унія 1569 г., у святле гэтай канцэпцыі, прынесла беларусам зло, бо паспрыяла іх паланізацыі, а Берасцейская унія 1596 г. была праявай экспансіі польскага каталіцызму.

Савецкія гісторыкі сцвярджалі таксама, што масавыя перасяленні беларусаў углыб Расіі, якія адбываліся ў выніку польска-літоўскіх войнаў у 1654–1667 г., насілі добраахвотны характар.

Падзелы Рэчы Паспалітай трактаваліся як пазітыўны акт, які дазволіў беларусам, што вякамі пакутавалі ад прыгнёту літоўцаў і палякаў, здзейсніць свае мары аб уз'яднанні з Расіяй. У сваю чаргу, паўстанне 1863–1864 г. абвясчалася выключна польскім. Сцвярджалася, што ўз'яднанне беларускіх земляў з расійскімі спрыяла эканамічнаму развіццю Беларусі і росту рэлігійнай талерантнасці, якая раней адсутнічала.

“Да Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі ніколі не было беларускай дзяржаўнасці. Толькі дзякуючы перамозе Кастрычніка беларускі народ атрымаў права на самавызначэнне, аж да дзяржаўнага аддзялення, стварыў сваю рабоча-сялянскую дзяржаву і,

ский Л. С. Белоруссия и Россия. Очерки русско-белорусских связей второй половины XVI – XVII в. / под ред. З. Ю. Копыцкого. Минск, 1978. С. 200). Такі погляд на мінулае беларуска-расійскіх узаемаадносін па-ранейшаму ўласцівы частцы беларускай гістарыяграфіі перыяду незалежнасці і выразна прысутнічаў у лозунгах, з якімі ў 1994 г. прыйшоў да ўлады А. Лукашэнка, а таксама ў яго палітычнай праграме, асабліва ў 1990-я гады. Падобнае агістарычнае мысленне можа набываць і іншы вектар. У такім разе можна пачуць сцверджанні, што пасля таго, як землі Маскоўскага княства былі захоплены татарамі (Залатой Ардой), тамтэйшае рускае грамадства было адлучана ад сваіх кіеўскіх каранёў і надоўга трапіла пад моцны ўплыў чужой ім азіяцкай культуры – у адрозненне ад іншых русінаў, якія захавалі сваю прыналежнасць да еўрапейскай культуры і разам з палякамі ды літоўцамі стварылі дзяржаву, што вякамі славілася ў Еўропе сваім дэмакратычным, як на тых часы, ладам. Гвалтоўнае адлучэнне масківітаў (пазнейшых рускіх) ад русінаў (пазнейшых украінцаў і беларусаў) прычынілася да фармавання ў іх адрознай ад рускай еўраазіяцкай культуры.

вызвалiўшыся ад сацыяльнага i нацыянальнага прыгнёту, у дзяржаўным саюзе з працоўнымi брацкiх савецкiх рэспублiк паспяхова будзе камунiстычнае грамадства”⁶. Такого погляду савецкiя гiсторыкi i iдэолагi прытрымлiвалiся на працягу дзесяцiгоддзiў iснавання БССР.

Гэта была карцiна гiсторыi Беларусi, намалёваная з расійскага пункту гледжання, якая абгрунтоўвала падпарадкаванне Беларусi расійскай дзяржаве, яе культурную i моўную русiфикацыю. У розныя перыяды iснавання СССР выказвалiся i больш уважаныя погляды на беларуска-расійскiя ўзаемаадносіны. Тым не менш, названыя пазiцыi ў цэлым пераважалi. Аляксандр Смалянчук, рэзюмуючы галоўныя высновы адной з прац надзвычай уплывовага беларускага савецкага гiсторыка Лаўрэнцiя Абэцэдарскага, пiша: «Ролю гiстарычнага ворага беларускага народа выконвалi (апрача сучасных аўтару “паслугачоў iмперыялізму”) мангола-татарскiя захопнiкi, нямецкiя “псы-рыцары”, беларускiя, лiтоўскiя, польскiя феодалы i шляхта, рымскiя папы, каталiцкая царква, езуiты, унiяцкае духавенства, гарадскiя “багацеi”, землеўладальнiкi i кулакi, беларускiя капiталiсты (напрыклад, Скірмунты); нарэшце, “даўнiя буржуазна-нацыяналістычныя фальсiфікатары гiсторыi”. Захапленне вобразам “ворага”, якога ўжо з мiжваеннага перыяду найчасцей убiралi ў касцюм “польскага пана”, непазбежна вяло да таго, што ў тагачаснай гiстарыяграфii беларусы не адказвалi за тварэнне ўласнай гiсторыi. Яны былі толькi аб’ектам нацыянальнага i сацыяльнага ўздзеяння староннiх сiл i практычна нiколі не выступалi ў ролi гiстарычнага суб’екта»⁷. Двое вучняў Абэцэдарскага, адным з якіх быў сузаснавальнiк “новай” канцэпцыi гiсторыi Беларусi пачатку 2000-х г.

⁶ Абэцэдарскi Л. С. У святле неабвержных фактаў. Мiнск, 1969. С. 40–41.

⁷ Smalanczuk A. Problemy rozwoju białoruskiej historiografii post-sowieckiej albo nauka pod jarzmem “sowieckości” // Studia Białorusienistyczne. Т. 5. 2011. S. 94. Смалянчук спасылаетца на працу Л. С. Абэцэдарскага “У святле неабвержных фактаў” (Мiнск, 1969), у якой Абэцэдарскi выклаў галоўныя прынцыпы савецкай iнтэрпрэтацыi гiсторыi Беларусi.

Якаў Трашчанок, крытыкуючы гістарычныя погляды М. Прашковіча, «адкрыта ацэньвалі, – сцвярджае Генадзь Сагановіч, – падзеі і постаці з гісторыі Беларусі з пункту гледжання інтарэсаў Расіі; яны грамілі унію як “вераломную спробу Ватыкана і магнатаў Рэчы Паспалітай, што імкнуліся падпарадкаваць сабе беларускі народ і разарваць яго сувязі з рускім народам”, уніяцкага мітрапаліта, пісьменніка-палеміста Іпація Пацея называлі “змрочным д’яблам”, а праваслаўнага манаха Афанасія Філіповіча, які шпегаваў на карысць Расіі, лічылі выразнікам інтарэсаў беларускага народа»⁸.

Гэтая канцэпцыя гісторыі Беларусі, больш ці менш мадыфікаваная, сёння вяртаецца на старонкі беларускіх кніг, школьных і ўніверсітэцкіх падручнікаў, хоць, вядома ж, сучасная беларуская гістарыяграфія не вычэрпваецца ёю. Яе найважнейшыя элементы можна знайсці ў выдадзенай у 2006 г. пад эгідай – што немалаважна – Акадэміі кіравання пры прэзідэнце Рэспублікі Беларусь працы вядомага ў Беларусі ідэолага, філосафа і вучонага Льва Крывіштанавіча пад назвай «Беларусь і Расія: гістарыясофскае і цывілізацыйнае адзінства»⁹. У ёй паўтараюцца практычна ўсе згаданыя пастулаты, што ахопліваюць перыяд ад узнікнення Кіеўскай Русі да падзелаў Рэчы Паспалітай. Асноўную думку гэтай працы можна перадаць у адным сказе: усё зло прыходзіла на Беларусь з Захаду – каталіцызм, езуіты, паланізацыя, магдэбургскае права, польскія і літоўскія феадалы, ад якіх пакутаваў беларускі народ; затое з Расіі ішло дабро – праваслаўе, высокая культура, войскі, якія баранілі беларускія культурныя помнікі, вывозчы іх у Маскву, аж пакуль у выніку заняпаду Рэчы Паспалітай не здзейсніліся мары беларусаў аб уз’яднанні з Расіяй. “Ніякіх

⁸ Sahanowicz H. Losy białoruskiej historiografii. S. 116–117 (Сагановіч спасылкаецца на публікацыю: Люкевіч В., Трешенюк Я. Истине вопреки // Советская Белоруссия. 22.02.1966. С. 3).

⁹ Криштанович Л. Е. Беларусь и Россия: историсофское и цивилизационное единство. Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2006. 94 с. (гл. маю рэцэнзію на гэтую працу: *Studia Białorutenistyczne*. Т. 4. 2010. S. 299–309).

прынцыповых адрозненняў паміж рускім (маскавітам) і рускім (беларусам) не было”¹⁰, – сцвярджае беларускі вучоны, гаворачы пра падзеі XVI ст. Пазнейшы перыяд, аж да трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай, разглядаецца праз прызму вострай барацьбы беларусаў і ўкраінцаў з польскімі панамі і каталіцка-ўніяцкімі ксяндзамі-місіянерамі. “Уз’яднанне Беларусі з Расіяй” трактуецца як прагрэсіўная падзея, якая ліквідавала пагрозу паланізацыі і “акаталічвання” беларускага народа. “Выдатныя гісторыкі і філосафы, – піша Крыштаповіч, – адназначна ацэньвалі дзяржаўнае ўладкаванне Рэчы Паспалітай як гістарычны анахранізм, як самую прымітыўную грамадскую форму”¹¹. Пры гэтым ён дадае, што “Расія аб’ектыўна адыграла прагрэсіўную ролю ў справе вызвалення Беларусі і Украіны ад польскага прыгнёту”¹². На фоне анархізаваанай Рэчы Паспалітай Расія для беларускага вучонага выглядае ў яўна лепшым святле. Такое ўяўленне пра сваіх суседзяў – істотны элемент не толькі беларускай гістарыяграфіі, але і свядомасці значнай часткі беларускага грамадства. Тэзіс Крыштаповіча пра неабходнасць сучаснага саюзу беларусаў, рускіх і ўкраінцаў у рамках адзінай усходнеславянскай (з галоўнай роляй Расіі) супольнасці, які можна сустрэць і шмат у якіх іншых працах, мае ідэалагічна-палітычны (каштоўнасны), а не навуковы характар, гэтак жа як і панславісцкія тэзісы XIX ст., з якіх вынікала, што паколькі рускія належаць да славян, дык усе славяне павінны згуртавацца пад скіпетрам расійскіх цароў. Палеміку з поглядамі беларускіх нацыяналістаў Л. Крыштаповіч вядзе без спасылак на іх працы і толькі зрэдку прыводзіць асобныя загалоўкі. Ён вінаваціць некаторых беларускіх гісторыкаў і інтэлектуалаў у тым, што яны “занадта рабалежны перад заходняй цывілізацыяй, каб быць разумнымі гісторыкамі ў дачыненні да Расіі”¹³.

¹⁰ Крыштаповіч Л. Е. Беларусь и Россия. С. 21.

¹¹ Тамсама. С. 78.

¹² Тамсама.

¹³ Тамсама. С. 19.

У падобным стылі, як правіла, пішуцца гістарычныя раздзелы падручнікаў па прадмеце “Асновы ідэалогіі беларускай дзяржавы”. Не выключэнне тут і развагі вядомага беларускага гісторыка М. Сташкевіча ў навучальным дапаможніку для ВНУ, выдадзеным у 2004 г.¹⁴. Пра Люблінскую унію ён піша: “...трагічная старонка гісторыі нашага народа”¹⁵; тагачасная ж Рэч Паспалітая, паводле яго слоў, “як дзяржава менш за ўсё была зацікаўлена ў развіцці беларусаў як самабытнага народа. Больш за тое, яна рабіла ўсё, каб сцерці з памяці беларусаў іх этнічную прыналежнасць. Акурат у гэты час большасць беларусаў усвядомілі, што дзеля свайго самазахавання як этнасу, дзеля свайго далейшага гістарычнага развіцця яны павінны вярнуцца да сваіх агульнарускіх каранёў, да вытокаў сваёй дзяржаўнасці”¹⁶. Экспансіянісцкія памкненні палякаў у дачыненні да беларусаў у перыяд падзелаў Рэчы Паспалітай М. Сташкевіч пацвярджае спасылкамі на Людвіка Гурскага і Генрыка Сянкевіча¹⁷. Увесь яго тэкст вызначаецца яўным агістарызмам і прэзентызмам. Сташкевіч, як і многія іншыя прыхільнікі постсавецка-заходнярускай школы, выступае за інтэграцыю Беларусі з Расіяй. Ён лічыць, што ў сучасным глабалізаваным свеце сапраўдны палітычны суверэнітэт можа мець толькі блок дзяржаў, аб’яднаных агульным “цывілізацыйным назоўнікам” – рэлігіяй, этнічнымі каштоўнасцямі, культурай, сакральнымі цэнтрамі, блізкім разуменнем шляхоў гістарычнага развіцця. “Акурат такой асновай стабільнага існавання і дынамічнага ўстойлівага развіцця Беларусі ў сістэме сучасных міжнародных стасункаў з’яўляецца саюз з Расіяй. <...> У рамках гэтага саюзу Рэспубліка Беларусь, несумненна, захавае свой суверэнітэт і можа бязбольна інтэгра-

¹⁴ Основы идеологии белорусского государства. Учебное пособие для вузов. Минск, 2004 (гл. маю рэцэнзію на гэтую працу: Radzik R. Białoruska wizja ideologii państwowej // *Studia Białorutenistyczne*. Т. 1. 2007. S. 101–118).

¹⁵ Тамсама. С. 27

¹⁶ Тамсама.

¹⁷ Тамсама. С. 25.

вацца ў суветную супольнасць”¹⁸. Пададзены тут спосаб мыслення паходзіць з савецкіх рэалій, калі Беларусь мела ўсе неабходныя атрыбуты дзяржаўнага суверэнітэту – урад, парламент, сталіцу і адміністрацыйную мяжу, якія, праўда, у цэлым не мелі вялікага палітычнага значэння, але да якіх беларусы, за адсутнасцю іншага, прывыклі. Вынікам такога разумення свайго суверэнітэту былі звесткі сацыялагічных апытанняў 1990-х г., у якіх больш як 60% беларусаў выказваліся за незалежную Беларусь і адначасова – за iнтэграцыю з Расіяй, не бачачы ў гэтым, у адпаведнасці са сваім гістарычным вопытам, ніякай істотнай супярэчнасці¹⁹. Абодва аўтары – Л. Крўштаповіч і М. Сташкевіч – прадстаўляюць ужо не столькі дэнацыяналізаваны, колькі антынацыянальны пункт гледжання, паколькі іх канцэпцыі растварэння беларускага ў рускім занадта далёкасяжныя. Час ад часу гэтая пазіцыя прыглушаецца ў сувязі з канфліктамі паміж Лукашэнкам і Пуціным (Мядзведзевым), якім спадарожнічае выразнае аслабленне iнтэграцыйных тэндэнцый.

Постсавецка-заходнярускі пункт гледжання на гісторыю і культуру Беларусі, які набірае моц з другой паловы 1990-х г., асабліва падкрэслівае значэнне праваслаўя для захавання беларускай самабытнасці, бо менавіта праваслаўе, у вачах прадстаўнікоў гэтай плыні, – гарант захавання сувязяў з рускай культурай і прыналежнасці да супольнай цывілізацыі. Кірунак поглядаў гістарычнай “школы”, якая карыстаецца афіцыйнай падтрымкай, вызначаюць падручнікі Я. Трашчанка (колішняга iнстытуцкага выкладчыка прэзідэнта Лукашэнкі). А. Смалянчук так апісвае змест гэтых поглядаў: «У гэтых выданнях можна было ўбачыць яўную спробу мадэрнізацыі традыцый савецкай гістарыяграфіі з выкарыстаннем канцэпцый “заходнерусізму” і велікарускага шавінізму, дапоўненымі добрай порцыяй праваслаўнага фанатызму. Адраджалася канцэпцыя “старажытнаруускай народнасці”. Пры гэтым “вырашальнымі фактарам іх (усходніх славян. – Р. Р.)

¹⁸ Тамсама. С. 34.

¹⁹ Гл.: Radzik R. Kim są Białorusini? Toruń, 2002. S. 96–97.

этнічнага згуртавання, кансалідацыі старажытнарускай народнасці” прызнавалася праваслаўе»²⁰. «Падрэслівалася, што адступніцтва ад праваслаўя непазбежна вяло да “культурнай, моўнай, этнічнай асіміляцыі”»²¹. «Зноў дзеячоў беларускага нацыянальнага руху залічалі не толькі да “антынародных” (што адпавядала савецкай традыцыі), але і да “антырасійскіх сіл”. Акурат нацыяналісты расцэньваюцца як ворагі нумар адзін у беларускай гісторыі»²². «Пры гэтым, – рэзюмуе думкі Я. Трашчанка А. Смалянчук, – “польскія памешчыкі” нібыта так жорстка эксплуатавалі беларускіх сялян, што тыя апынуліся на мяжы фізічнага знікнення. Выжыць беларусам дапамагалі толькі “эканамічныя, царкоўныя і культурныя сувязі з Расіяй”. Але нават “уз’яднанне з Расіяй” (тэрмін Я. Трашчанка) не палепшыла становішча беларускіх сялян, бо “польскія пань абаранялі свае эканамічныя і сацыяльныя інтарэсы”. Паўстанне 1863 г. на Беларусі і Літве ён называе чыста польскім паўстаннем, у падаўленні якога актыўны ўдзел бралі беларускія сяляне, кіруючыся “вякамі назапашанай нянавісцю да польскага пана”»²³.

У другой частцы свайго падручніка па гісторыі Беларусі для ВНУ, прысвечанай савецкаму перыяду, Трашчанок

²⁰ Трещенок Я. И. История Беларуси. Ч. 1: Досоветский период. Учебное пособие. Могилёв, 2003. С. 67. Існаванне “старажытнарускай народнасці” ў форме “метаэтнічнай супольнасці” адстойваў і іншы гісторык з Магілёва – Ігар Марзалюк. Ён спрабаваў таксама давесці існаванне канфесійнага (праваслаўнага) падмурку, на якім адбывалася нацыянальнае фармаванне беларусаў. Згодна з духам заходнерусізму, прадстаўнікоў каталіцкага веравызнання ён называе “палякамі”, а “паланізацыю” разглядае як сінонім “каталізацыі” – Марзалюк І. Людзі даўняй Беларусі: этнаканфесійныя і культурныя стэрэатыпы (X–XVII ст.). Магілёў, 2003. С. 30–31, 104 і інш. (спасылка аўтарства А. Смалянчука: Smalanczuk A. Problemy rozwoju białoruskiej historiografii postsowieckiej. S. 101).

²¹ Smalanczuk A. Problemy rozwoju białoruskiej historiografii postsowieckiej. S. 101 (А. Смалянчук цытуе працу: Трещенок Я. И. История Беларуси. С. 10).

²² Тамсама. С. 92

²³ Smalanczuk A. Problemy rozwoju białoruskiej historiografii postsowieckiej. S. 101.

адводзiць апiсанню акалiчнасцяў абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублiкi 25 сакавіка 1918 г. (для беларускiх нацыяналістаў гэта адна з найважнейшых падзей у гiсторыi Беларусi ХХ ст.) лiтаральна два сказы, а некалькi наступных прысвячае крытыцы гэтай падзеi, нічога не гавораць пра змест праграмы заснавальнікаў БНР і нават не называючы іх пайменна. Усiх іх ён акрэслівае як “нацыяналістаў” і “калабарантаў”²⁴.

Поглядам такога роду, якія постсавецкую парадыгму спалучаюць з адкрытымі апеляцыямi да колiшняга заходнерусiзму, а таму, з пункту гледжання беларускiх нацыяналістаў, маюць антынацыянальную накіраванасць, уласцiва непрыкрытая падтасоўка фактаў пад загадзя сфармуляваныя канцэпцыi і метадалагiчная некампетэнтнасць, у тым лiку нярэдка дрэннае знаёмства з базавай галiновай лiтаратурай. У БССР такi вобраз гiсторыi Беларусi навязваўся праз школьныя падручнікi, афіцыйную прапаганду і палiтыку таталiтарнай дзяржавы, дзякуючы чаму значнай частцы грамадства, у тым лiку носьбiтам улады, ён і дагэтуль блiзкi. Ступень мiфалагiзацыi гiсторыi ў Беларусi вельмi высокая. Вядома, вектар падобнай вулгарызацыi здольны вельмi сур’ёзна ўплываць на развiццё грамадства і нацыi. Гiстарычныя мiфы могуць спрыяць суб’ектывацыi грамадства (нацыi) ці зводзiць яго да ролi аб’екта гiсторыi, стымуляваць яго актыўнасць ці схiляць да пасiўнасцi, надзяляць каштоўнасцямi, што натхняюць на калектыўныя здзяйсненнi ў імя нацыянальнай культуры, незалежнасцi і рэформаў (мадэрнізацыi краiны), ці рабiць з грамадства хутчэй сукупнасць iндывiдуумаў (а не супольнасць), якія дбаюць выключна пра асабiсты дабрабыт, а таму без прычэпанняў падпарадкоўваюцца ўладзе. Немалаважна і тое, што гiсторыкi праз сваю iнтэрпрэтацыю падзей мiнуўшчыны нярэдка прычыняюцца да фармулявання бягучай iдэалогii, якая можа мець надзвычай вялiкi ўплыў на жыццё грамадства.

²⁴ Трещенок Я. И., Воробьев А. А., Пурышева Н. М., Матюшевская М. И. История Беларуси. Ч. 2 / под ред. Я. И. Трещенка. Могилёв, 2005. С. 37.

Безумоўна, прыхільнікі нацыянальнай плыні ў беларускай гістарыяграфіі бачаць мінуўшчыну свайго народа інакш, чым адэпты постсавецка-заходнярускага напрамку. З гэтай прычыны адрозніваюцца і каштоўнасці, якія кожная з канцэпцый транслюе грамадству. І хоць абодва напрамкі разглядаюцца тут у тыпалагічным святле, я не хацеў бы стварыць уражанне, што яны ва ўсіх адносінах радыкальна процістаяць адзін аднаму. У адрозненне ад постсавецкага напрамку, які развіваўся на працягу дзесяцігоддзяў (а то і даўжэй, калі ўлічыць апеляцыі да гістарыяграфіі царскага перыяду), а таму не схільны сёння да нейкага наватарства і дадатковай інтэлектуальнай працы, прыхільнікі нацыянальнай плыні не могуць абаперціся ў сваёй інтэпрэтацыі гісторыі Беларусі на такую ж трывалую і распрацаваную традыцыю. Фундаментальныя адрозненні ў поглядзе на гісторыю прадстаўнікоў двух напрамкаў (або, прасцей кажучы, школ) беларускай гістарыяграфіі абумоўлены не толькі сацыяльнымі (палітычнымі), але і псіхалагічнымі абставінамі. Перыяд сталінскіх чыстак, г. зн. масавых рэпрэсій, у асяроддзі гісторыкаў перажылі найперш радыкальныя канфармісты. Апрача таго, лаяльнасць да ўлады з боку вядучых савецкіх гісторыкаў часта тлумачылася элементарнымі матэрыяльнымі прычынамі, бо іншых магчымасцяў дабіцца матэрыяльнага і кар’ернага поспеху было тут значна менш, чым на захадзе Еўропы. У перыяд распаду СССР нават самі біяграфіі вядучых артадаксальных гісторыкаў служылі пацвярджэннем тэзісаў, што адстойваліся імі на працягу дзесяцігоддзяў (дагэтуль іх кантакты з заходнімі гісторыкамі зведзены да мінімуму). Асяроддзе нацыянальна арыентаваных гісторыкаў фармавалася ў канцы 1980-х – пачатку 1990-х гадоў у значнай ступені з тых, хто незадоўга да гэтага толькі паспеў скончыць ВДУ. Савецкія пастулаты, нярэдка абсурдныя ў кантэксце беларускай гістарыяграфіі, спачатку інкарпараваліся ў яе пад страхам фізічнага знішчэння, а потым настолькі ўкараніліся, што большасць ужо і не задумвалася над сцверджаннямі, прынятымі ў падручніках у якасці аксіём. Пазнаёміцца з альтэрнатыўнымі меркаваннямі ва ўмовах савецкай

цэнзуры і закрытасці было немагчыма. З'ездзіць у даследчых мэтах нават у “братнія сацыялістычныя краіны” было вельмі цяжка, а на Захад – амаль немагчыма. Толькі прадстаўнікі новага пакалення часоў гарбачоўскай перабудовы атрымалі магчымасць пазнаёміцца з іншымі поглядамі (і не толькі на гісторыю), пасля таго як упершыню змаглі выехаць за межы СССР (найчасцей у 1990–1992 г.), у тым ліку на навуковыя канферэнцыі ў Польшчу. Маладыя нацыяналісты выраслі ў зусім іншых рэаліях, чым іх старэйшыя калегі па навуковых інстытутах, – у атмасферы адкрытасці і надзеі, юнацкага запалу, веры ў сваю беларускасць, у тое, што яны і іх бацькаўшына могуць цяпер самі вяршыць свой лёс. Міжнародныя кантакты азначалі для іх кантакты з Еўропай, а не з Масквой, Іркуцкам і Пекінам. Такая інакшая геаграфічна-культурная арыентацыя абумовіла (калі не для ўсіх, то для многіх прадстаўнікоў гэтага асяроддзя) і іншы навуковы, у тым ліку метадалагічны, кантэкст.

У сярэдзіне 1990-х г. палітычная сітуацыя ў Беларусі досыць рэзка змянілася, у выніку чаго асяроддзе беларускіх нацыянальных гісторыкаў было паступова адсунута на перыферыю інстытуцыяналізаванай навукі, раздроблена ў навуковых адносінах, а прыток моладзі ў яго значна скараціўся. Іншымі словамі, чым больш адкрыта прадстаўнікі нацыянальнай школы выказвалі свае погляды, тым менш у іх заставалася шанцаў прадоўжыць працу ў дзяржаўных навуковых установах, у тым ліку ў ВДУ. Гэта абмежавала магчымасці самаўзнаўлення і росту асяроддзя, стымулявала зварот да самацэнзуры ў часткі яго прадстаўнікоў, а тых, хто быў звольнены з дзяржаўных інстытутаў, нярэдка ставіла ў залежнасць ад замежнага фінансавання. Сёння вядомыя прадстаўнікі гэтага напрамку ў беларускай гістарыяграфіі – гэта пераважна тыя, хто пачаў сваю навуковую кар’еру больш як дваццаць гадоў назад. Таму ў дадзеным выпадку можна гаварыць хутчэй пра навуковы рост асобных даследчыкаў, а не ўсёй школы. З аднаго боку, вынікам такой сітуацыі стаў кепскі стан беларускіх гістарычных навук, а з другога – захаванне рэзкай палярывацыі паміж гісторыкамі. Ступень

адрозненняў у поглядах прадстаўнікоў двух напрамкаў на гісторыю ўласнага народа настолькі вялікая, што папросту беспрэцэдэнтная для несавецкай Еўропы. Пры гэтым адназначнае вырашэнне супярэчнасцяў на карысць адной або другой школы можа мець не раўнуючы цывілізацыйнае значэнне. Сёння нацыянальная плынь уяўляе сабой у значнай ступені згуртаванне нонканфармістаў – калісьці рамантыкаў, а часткова і стваральнікаў новых міфаў²⁵. Вядома, у асяродзі, на развіццё якога накладзены такія моцныя палітычныя і інстытуцыйныя абмежаванні і якое да таго ж было выхавана ў даўнейшых рэаліях, не могуць не праяўляцца рудыменты састарэлых катэгорый мыслення, хоць у выпадку кожнага асобнага даследчыка яны праяўляюцца вельмі па-рознаму. У вузкай праслойцы лідараў нацыянальнай школы можна назіраць працэс паслядоўнага пераймання заходніх навуковых падыходаў. Аднак некаторыя яе прадстаўнікі займаюцца гісторыяй паводле люстранага прынцыпу ў дачыненні да постсавецкага напрамку і адрозніваюцца ад яго хутчэй поглядамі, чым метадалогіяй, асабліва калі гаварыць пра тых, каго нельга назваць сапраўднымі гісторыкамі ні паводле адукацыі, ні паводле кругагляду. Вось чаму па-ранейшаму ў іх гістарычных працах можна сустрэць сур’ёзныя спасылкі на выдадзеную ў 1910 г. брашуру “Кароткая гісторыя Беларусі” Вацлава Ластоўскага, якая хоць і была ў сваім родзе першай ластаўкай у беларускай гістарыяграфіі, але ж мела ўсе адзнакі аматарскага, другаснага, поўнага спрашчэнняў твора, які цяжка прызнаць навуковым²⁶. Тым не менш, для сяго-таго яна па-ранейшаму ўваабляе гарызонты гістарычнай думкі, што, несумненна, шкодзіць узроўню беларускай гістарыяграфіі.

²⁵ Гл.: Winnicki Z. J. Współczesna doktryna i historiografia białoruska (po roku 1989) wobec Polski i polskości. Wrocław, 2003. Гл. рэц.: Смалянчук А. У пошуках ворага польскай нацыі // БГА. Т. X (2003). С. 255–280.

²⁶ Гл.: Radzik R. Wizja Polski i Rosji w “Krótkiej historii Białorusi” Wacława Łastowskiego // Białoruskie Zeszyty Historyczne. Т. 14. 2000. S. 115–124.; Яго ж. Kim są Białorusini? Toruń, 2002. S. 30–40.

Беларускі нацыянальны рух, які ўзнік на пачатку ХХ ст., непазбежна мусіў процістаяць польскаму (хоць ступень гэтага процістаяння была значна меншая, чым у выпадку літоўцаў і ўкраінцаў). Разрыў з Польшчай і польскасцю быў рашуча паглыблены ў савецкія часы і захоўваўся праз увесь перыяд нованабытай незалежнасці, хоць некаторыя беларускія гісторыкі і спрабавалі гэты разрыў пераадолець. Анджэй Гіль заўважае: “У беларускай нацыянальнай ідэі цяжка знайсці месца для небеларусаў. У разважаннях пра беларускую дзяржаўнасць пытанне аб ролі Польшчы і палякаў у гісторыі і сучаснасці Беларусі разглядаецца ў першую чаргу праз прызму тэорыі пра іх негатыўны ўплыў. Як выглядае, тыя інтэлектуальныя плыні, якія да 1994 г. вызначалі мысленне эліты пра месца і ролю Беларусі, па-ранейшаму маюць моцны ўплыў у асяроддзі несістэмнай апазіцыі, нягледзячы на яе агульную слабасць і раз’яднанасць. Пры тым, што апазіцыя настойліва падкрэслівае сваю праеўрапейскасць, яна застаецца ў трывалым палоне старога мыслення”²⁷. Цікава, што беларускія гісторыкі-нацыяналісты хочуць будаваць беларускую нацыянальную ідэнтычнасць – іншымі

²⁷ Gil A. W cieniu przeszłości. Stosunki polsko-ukraińskie i polsko-białoruskie – stan obecny i perspektywy. Lublin, 2010. S. 31. У іншай працы той самы аўтар, ужо выходзячы за рамкі ўласна гістарыяграфіі, хоць і ў сувязі з ёю, разважаючы аб свядомасці беларускага грамадства і паводзінах яго эліты, сцвярджае: “Тэзісам лукашэнкаўскай прапаганды падыгрывае вобраз Польшчы, які ствараецца беларускай апазіцыяй. Апазіцыя, імкнучыся мець хоць нейкі ўплыў на грамадства, прымае яго погляды і карыстаецца рыторыкай, якая з іх вынікае. У выказваннях і праграмах апазіцыі няма надта негатыўнага вобразу Польшчы, але не фігуруе яна і як пазітыўны прыклад для Беларусі на будучыню. Прысутнасць Польшчы ў НАТА ці ЕС вядзе да таго, што беларускі абывацель – дзякуючы няспыннаму ўздзеянню прапаганды – інтуітыўна займае пазіцыю адмаўлення і варожасці. Адсюль можна зрабіць выснову, што непрыязнасць да Польшчы так ці інакш прысутнічае ў светапоглядзе шырокага спектра беларускіх грамадскіх сіл – ад кіраўнічай эліты, праз шырокага абывацеля, да прадстаўнікоў апазіцыі” (Gil A. Kwestia polska w białoruskim dyskursie politycznym – geneza i terażniejszość. Lublin, 2009. S. 36).

словамі, рабіць тое, што ў іншых краінах Еўропы рабілі шмат пакаленняў таму, – але пры гэтым актыўна апеллююць да сучаснай Еўропы, якая сёння нярэдка крытычна ставіцца да праяў залішняга нацыяналізму, а часам і да самога паняцця нацыі. Паводзіны беларусаў тлумачацца значным адставаннем беларускага нацыятворчага працэсу і адначасова з’яўляюцца спробай па-іншаму, чым у савецкі час, паглядзець на сябе і сваю гісторыю.

Апазіцыйнасць нацыянальнай школы мае выразную псіхалагічную абумоўленасць. Распачынаючы сваю дзейнасць, маладыя гісторыкі ўспрымалі яе ў катэгорыях романтичнай місіі. Найлепшыя з іх дагэтуль разрываюцца паміж разуменнем неабходнасці прытрымлівацца строгага навуковага падыходу і патрэбай міфалагізацыі гісторыі Беларусі, як гэта рабілася ў іншых краінах Еўропы ў эпоху фармавання нацый²⁸. Нельга не прызнаць, што нацыянальная школа ў беларускай гістарыяграфіі дабілася пераацэнкі ключавых, у яе вачах, падзей у гісторыі беларускай нацыі (грамадства). Перш за ўсё прадстаўнікі гэтай школы звярнуліся да самых вытокаў Беларусі і пастараліся давесці, што сувязі княстваў, якія існавалі на яе тэрыторыі (найперш Полацкага княства), з Кіеўскай Руссю былі не такія моцныя, як лічылася раней. Даследуючы этнагенез беларусаў, яны пачалі надаваць значную ролю пошукам балцкага субстрату, каб адасобіць беларусаў, у тым ліку да пэўнай ступені ў этнічных адносінах, ад іншых усходніх славян, найперш рускіх. Вялікае Княства Літоўскае было прызнана дзяржавай, супольна заснаванай беларусамі і літоўцамі, г. зн. беларуска-літоўскай дзяржавай. Больш прыхільна пачала ацэньвацца польска-літоўская унія 1569 г., і нават Берасцейская унія 1596 г. знайшла большае разуменне – з увагі

²⁸ Польскім адпаведнікам “Кароткай гісторыі Беларусі” В. Ластоўскага (кнігі, якая налічвае 100 старонак, у тым ліку 40 ілюстрацый) можна прызнаць – праўда, толькі да пэўнай ступені – 140-старонкавую кніжку Антонія Халанеўскага “Дух польскай гісторыі” (Кракаў, 1917) – працу, якую найчасцей згадваюць польскія гісторыкі ў кантэксце гістарыяграфічных разважанняў.

на тое, што абодва гэтыя акты прывязвалі Беларусь да Еўропы (хоць часам гучалі і іншыя меркаванні). У яўна лепшым святле цяпер падавалася Рэч Паспалітая, затое беларуска-расійскія адносіны сустракалі куды большую крытыку, чым у савецкі час. Генадзь Сагановіч прысвяціў асобную працу войнам Рэчы Паспалітай з Расійскай дзяржавай у сярэдзіне XVII ст., падкрэсліўшы той факт, што маскоўскае войска знішчыла ці вывезла ў палон з тэрыторыі Беларусі больш як палову яе насельніцтва, што мела надзвычай сур'ёзныя наступствы для пазнейшага фармавання беларускай нацыі і яе культуры²⁹. Гісторыкі нацыянальнай школы парвалі з расійскім пунктам гледжання на падзелы Рэчы Паспалітай, адзначаючы негатыўныя бакі (эканамічныя і культурныя) гэтай падзеі для беларусаў. Паўстанне 1863–1864 г. цяпер ацэньвалася як у роўнай ступені і беларускае. Усё гэта павінна было падкрэсліць еўрапейскасць беларусаў і абмежаванасць іх сувязяў з рускімі. Адзначалася – у процілегласць савецкім гісторыкам, – што беларусы былі не выключна праваслаўным, а шматканфесійным грамадствам, а рускія на працягу двух апошніх стагоддзяў актыўна намагаліся іх русіфікаваць, што, зрэшты, ім і ўдалося зрабіць прынамсі ў гарадах.

Абедзве школы прадэманстравалі, што інтэрпрэтаваць гісторыю можна дыяметральна па-рознаму. Нямецкі гісторык Райнэр Лінднэр заўважае, што ў беларускай гістарыяграфіі XX ст. усе яе “тэматычныя палі” мелі “падвойную інтэрпрэтацыю”, адлюстроўваючы супярэчнасці паміж “нацыянальным” і “імперскім” вобразам гісторыі. “Паводле яго Беларусь магла мець у заплеччы альбо традыцыю тысячагадовае дзяржаўнасці, альбо выглядала як правінцыя ў доўгім ценю гісторыі польскай, расійскай ці савецкай імперыяў”³⁰.

Падаючы ніжэй прыклады часам супярэчлівай інтэрпрэтацыі гістарычных фактаў, я пакіну па-за ўвагай

²⁹ Сагановіч Г. Невядомая вайна: 1654–1667. Мінск, 1995.

³⁰ Лінднэр Р. Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX–XX ст. Мінск, 2003. С. 479.

савецкую школу, якая ў сваёй крайняй форме была хутчэй антынавуковай, і засяроджуся на праявах, што адносяцца да нацыянальнага напрамку ці да асяродкаў, прамежкавых паміж дзвюма школамі, бо значную частку гісторыкаў якраз так і можна ахарактарызаваць. На маю думку, частая памылка – дастасаванне сённяшніх катэгорый мыслення да матэрыялу больш ці менш далёкіх эпох. Калі гаварыць пра XIX ст., гэта выклікана адсутнасцю ў беларусаў у той час уласных нацыянальных эліт і жаданнем запоўніць тую “гістарычную нішу” дзеячамі, якія жылі ці нарадзіліся на беларускіх землях. Напрыклад, сцверджанні ў кантэксте дыскусіі на тэму беларускага нацыятворчага працэсу пра тое, што беларусы мелі ў XIX ст. не толькі сялянства, але і ўласныя эліты, муслі б быць падмацаваны доказамі беларускай свядомасці гэтых эліт або (у іншым кантэксте разважанняў) таго, што сяляне лічылі гэтыя эліты нацыянальна беларускімі. Але ж нічога такога не было (памянёныя эліты ініцыявалі нацыятворчыя працэсы сярод каталіцкага сялянства, якое адносіла сябе да палякаў і гэтаксама разглядала тагачасную шляхту). Мала таго, такія сцверджанні з вуснаў навукоўца не павінны супярэчыць наяўным тэорыям ці прынамсі добрасумленным апісанням нацыятворчых працэсаў, з якіх выводзяцца іх агульныя заканамернасці для ўсёй тагачаснай Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. У гэтым выпадку такой адпаведнасці няма. Паланізаваная шляхта былой Рэчы Паспалітай не была актыўнай удзельніцай літоўскага, беларускага ці ўкраінскага нацыятворчага працэсу, гэтак жа як венгерызаваная шляхта Аўстра-Венгрыі не спрыяла нацыянальнаму развіццю славакаў, а германізаваная – чэхаў. Можна пра гэта шкадаваць, але такія факты. Якую ж навуковую (а не літаратурна-мастацкую) каштоўнасць (падкрэслім – у кантэксте даследаванняў нацыягенезу) мае тэзіс пра наяўнасць у XIX ст. беларускіх шляхецкіх эліт? Што ён нам тлумачыць і як суадносіцца з агульнапрынятымі канцэпцыямі? Само сабой, ніхто не аспрэчвае тэрытарыяльнай беларускасці гэтых эліт і частай наяўнасці ў іх пэўнага краёвага патрыятызму. Шмат хто з іх

так самавызначаў сябе: “З паходжання лiцвiн (русiн), па нацыянальнасцi паляк”.

Прыпiсваць сёння асобам i цэлым супольнасцям мiнулых эпох нацыянальную прыналежнасць, грунтуючыся на iх колiшнiх этнiчных каранях i пакiдаючы па-за ўвагай iх самасвядомасць, было б неабгрунтаваным з навуковага пункту гледжання. Идучы такiм шляхам, можна было б ушчэнт перакроiць нацыянальную карту Еўропы не толькi дзевятнаццатага, але i дваццатага стагоддзя. Гэта датычыцца i беларусаў, якiя, як сцвярджаюць некаторыя даследчыкi, маюць часткова балцкае паходжанне. Калi ж мы прызнаем, што Сярэднявечча занадта далёка ад нас, каб арыентавацца на яго ў этнiчна-нацыянальным плане, то паўстане пытанне, якi перыяд будзе ў гэтым сэнсе прымальным? Апрача таго, прыпiсванне той iцi iншай гiстарычнай асобе нацыянальнай свядомасцi на аснове домыслаў i “адчуванняў” (пры адсутнасцi яе адназначных выказванняў на гэтую тэму) у сiтуацыi, калi не была яшчэ выразна сфармулявана нацыянальная iдэалогiя гэтай супольнасцi, а светапогляд характарызуванай асобы можна выдатна растлумачыць без прыпiсвання ёй гiпатэтычнай нацыянальнай свядомасцi, я лiчу навукова некарэктным, бо гэта вядзе да адвольнай iнтэрпрэтацыi фактаў i бясплэнных спрэчак. Нацыянальную прыналежнасць Касцюшкi, Калiноўскага i Мiцкевiча можна выдатна акрэслiць у рамках тагачасных катэгорый, а менавіта паняцця польскай шляхецкай, палiтычнай i панадэтнiчнай нацыi: “З паходжання лiцвiн (русiн), па нацыянальнасцi паляк”. Нельга рабiць з гэтых дзеячоў нацыянальна свядомых беларусаў, бо нiчога не вядома пра тое, што яны хоць бы на хвiлiну дапускалi ўзнiкненне супольнасцi, якую мы сёння называем беларускай нацыяй. Больш за тое, шляхецкае кола, з якога паходзiлi гэтыя людзi, з цягам часу досыць адназначна далучылася да ўжо ў поўнай меры мадэрнага польскага нацыянальнага праекта. Можна зразумець хiба што псiхалагiчную падаплёку такiх высоў беларускiх гiсторыкаў. Вядома, у ходзе навуковага апiсання дзеячоў мiнуўшчыны мы можам i павiнны карыстацца не толькi катэгорыяй нацыянальнай прыналежнасцi, але i iншымi

характарыстыкамі. Так, Міцкевіч быў беларусам паводле свайго паходжання па бацькавай лініі³¹, а адзін з заснавальнікаў новай беларускай літаратуры Дунін-Марцінкевіч – не толькі палякам, але і беларусам паводле культуры (з чаго зусім не вынікае, што і беларусам паводле нацыянальнага самавызначэння, бо не кожная культура мусіць мець асобнае нацыянальнае вымярэнне). Шляхта Усходняй Беларусі ў першай палове XIX ст. была беларускай у тапанімічным, г. зн. тэрытарыяльным, сэнсе, што відаць з прадмовы Рамуальда Падбярэскага да “Шляхціча Завальні” Яна Баршчэўскага³². Сённяшнія палякі, што жывуць у Беларусі – тут я звяртаюся ўжо да зусім іншых рэалій, – часам актыўна ўдзельнічаюць у палітычным жыцці беларускай дзяржавы, нават пішуць і размаўляюць па-беларуску, але не робяцца ад гэтага беларусамі. Тое самае можна сказаць і пра нацыянальна свядомых беларусаў сённяшняй Беласточчыны. Гісторыкі павінны карыстацца строга акрэсленымі катэгорыямі апісання і крытэрыямі вылучэння фрагментаў сацыяльнай рэчаіснасці, якія не супярэчаць адпаведнай эпосе і актуальнаму стану развіцця навукі (г. зн. яе тэорыі і метадалогіі), а не ўжываць тэрміны (паняцці) паводле свайго суб’ектыўнага адчування³³.

Такім чынам, можна канстатаваць, што адны і тыя ж факты ў рамках беларускай гістарыяграфіі могуць тлумачыцца (і тлумачацца) вельмі па-рознаму, але, на жаль, нярэдка гэта вядзе да страты навуковага характару гэтых інтэрпрэтацый. Апошнім часам маю ўвагу прыцягваюць спробы зрабіць з Кастуся Каліноўскага – дзеяча ў свой час яўна антырасійскага, актыўнага барацьбіта з рускімі,

³¹ У тым сэнсе, што род Міцкевічаў быў у мінулым праваслаўным, г. зн. русінскім.

³² Radzik R. Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową. Białorusini na tle przemian narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej XIX stulecia. Lublin, 2000. S. 211–213.

³³ Гл.: Radzik R. Polak, Litwin, Białorusin – ewolucja kryteriów przynależności narodowo-kulturowej w dwóch ostatnich stuleciach // Białoruskie Zeszyty Historyczne. T. 15. 2001. S. 204–209; Яго ж. Kim są Białorusini? Toruń, 2002. S. 41–47.

праціўніка праваслаўя і прыхільніка ўніяцтва – нацыянальнага героя Беларусі. Вядома, беларусы маюць права рабіць з такога вядомага дзеяча абшару колішній Рэчы Паспалітай, часткай якой яны былі, свайго героя (хоць і не варта было б пры гэтым прыпісваць яму беларускую нацыянальную свядомасць), але, як мне здаецца, якраз гэтая асоба здольная хутчэй паглыбіць падзелы ў беларускім грамадстве, чым аб'яднаць яго. Пазбегнуць гэтага можна было б хіба што шляхам поўнай міфалагізацыі згаданай постаці (што ў гісторыі ўжо неаднаразова здаралася). Асабіста я лічу, што гісторыкі, будучы людзьмі навукі, не павінны свядома (іншая рэч, калі гаворка ідзе пра недахоп прафесіяналізму) займацца стварэннем новых міфаў ці падтрыманнем старых, пакінуўшы гэта папулярызатарам, публіцыстам, ідэолагам, палітыкам – бо ім прасцей гэта дараваць. Напэўна, беларусам таксама патрэбны свае міфы, асабліва несавецкія. Дазволю сабе яшчэ раз спаслацца на выказванне беларускага гісторыка нацыянальнай школы Аляксандра Смаленчука, якое датычыцца першых гадоў пасля атрымання нашымі ўсходнімі суседзямі незалежнасці: «Грамадская цікавасць да гістарычных прац вылілася ў перавыданне (і выданне) забароненых раней кніг і рукапісаў³⁴, а таксама напісанне новых навукова-папулярных тэкстаў. Адным з найбольш вядомых тагачасных выданняў стала брашура “100 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі”³⁵. Навуковасць спалучалася ў ёй з непрыхаваным нацыянальным рамантызмам і патрыятызмам. З'яўляліся і псеўданавуковыя ацэнкі некаторых аспектаў мінуўшчыны Беларусі. Паводле Вітаўта Чаропкі, напрыклад, Беларусь у часы вялікага князя Вітаўта была самай уплывовай еўрапейскай дзяржавай.

³⁴ А. Смалянчук у спасылцы згадвае перавыданні наступных кніг: “Кароткая гісторыя Беларусі” В. Ластоўскага (Мінск, 1992), «“Западно-русизм”: нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в.» А. Цвікевіча (Мінск, 1993), “Гісторыя Беларусі” М. Доўнара-Запольскага (Мінск, 1994) (Smalanczuk A. Problemy rozwoju białoruskiej historiografii postsowieckiej. S. 96).

³⁵ А. Смалянчук дадае ў спасылцы: «Вясною 1993 г. яны друкаваліся на старонках “Народнай газеты” і газеты “Звязда”». Тамсама.

Іван Саверчанка называў ВКЛ “беларускай імперыяй” і да т. п.»³⁶. Яшчэ ў канцы 1990-х Р. Лінднэр, закранаючы тэму рэсаветызацыі Беларусі і міфалагізацыі яе гісторыі, пісаў пра «тыповую для сучаснае гісторыі тэзу пра беларускі “цэнтр Еўропы”»³⁷.

Выразная цяга беларусаў да міфатворчасці абумоўлена не толькі атрыманым у спадчыну ад СССР нізкім узроўнем гістарычных навук, цяперашняй палітычнай сітуацыяй ці спецыфічным кантэкстам фармавання нацыянальнай школы ў беларускіх рэаліях (імкненнем “нагнаць упушчанае” і збудаваць моцную нацыянальную супольнасць), але часткова тлумачыцца і прыналежнасцю да праваслаўнага культурнага кола³⁸. Навуковая скрупулёзнасць заходне-і цэнтральнаеўрапейскіх даследчыкаў нярэдка выклікае ў беларускіх гісторыкаў непрыманне³⁹. Аўтар гэтых слоў неаднаразова быў сведкам таго, як супрацоўнікі найлепшых беларускіх гістарычных музеяў расказвалі неверагодныя гісторыі і займаліся міфатворчасцю, спалучанай са звычайнай некампетэнтнасцю, што часткова тлумачыцца, відаць, іх становішчам у структуры гэтых устаноў і колам іх абавязкаў. Асаблівасці вуснага пераказу (г. зн. спалучэнне сферы эмоцый з магчымасцю скажэння інфармацыі), схільнасць да “ўжывання ў іншага” і вага непасрэдных кантактаў, пры слабой укаранёнасці сцыентысцкага падыходу ў галіне гуманітарных і сацыяльных навук (што тлумачыцца ў тым ліку і слабасцю дэмакратычных традыцый у гэ-

³⁶ Тамсама.

³⁷ Лінднэр Р. Гісторыкі і ўлада. С. 476.

³⁸ Гл. змешчаны ў гэтай працы тэкст “Ідэнтычнасці беларусаў: паміж рускасцю, савецкасцю і беларускасцю”.

³⁹ Дыскутуючы некалькі гадоў таму з бадай найвыдатнейшым на Беларусі прадстаўніком адной з гуманітарных навук і прыводзячы яму свае аргументы, заснаваныя на тыповым аналізе зместу даследаваных дакументаў, я пачуў ад яго нешта на кшталт такога: “Вы на Захадзе дбаеце пра выкананне сухіх працэдур, а мы на Усходзе намагаемся заглыбіцца ў чалавека і сітуацыю – і гэта дае нам магчымасць па-сапраўднаму іх зразумець. Мы гэта адчуваем”. Дыскусія датычылася аднаго з беларускіх дзеячоў XIX ст.

тым рэгіёне Еўропы⁴⁰), спрыяюць мiфатворчым тэндэнцыям. Прысутнасць апошнiх у беларускай гiстарыяграфii вiдавочная як мiнiмум з часоў узнiкнення БССР.

Гiстарычная свядомасць беларусаў у момант атрымання iмi незалежнасцi была вельмi слабой i зводзiлася галоўным чынам да савецкага перыяду, з наданнем асаблiвага значэння падзеям так званай Вялiкай Айчыннай вайны. З'яўленне прынцыпова адрозных канцэпцый гiсторыi Беларусi прывяло да ўзнiкнення спецыфiчнага гiстарычнага эклектызму ў свядомасцi, лiтаратуры i папулярнай (у тым лiку вiзуальнай) культуры беларусаў, што кiдаецца ў вочы на вулiцах беларускiх гарадоў, дзе перад цэрквамi стаяць помнiкi Ленiну, праспект Незалежнасцi аздоблены бюстам Дзяржынскага i перакрыжоўваецца з вулiцай Ленiна. Да пантэона беларускiх герояў далучаюць Касцюшку i Калiноўскага, у цэнтры Мiнска ўжо больш як дзесяцiгоддзе стаiць помнiк Мiцкевiчу i адначасова на сценах дамоў па-ранейшаму вiсяць шыльды ў гонар рэвалюцыйных катаў. Час ад часу я высылаю ў Мiнск лiсты на вулiцу з такой знаёмай, свайскай назвай – Берута. Не дзiва, што ў гэтай прасторы гiстарычнага хаосу i навуковай некампетэнтнасцi прэзiдэнт Лукашэнка (якi мае дыплом выкладчыка гiсторыi) неяк згадаў у сваёй прамове пра “таварыша Сапегу”, чым засведчыў сваю выключную неабазнанасць у гiсторыi ўласнай краiны.

У свядомасцi беларусаў (i ў значнай частцы беларускай гiстарыяграфii, асаблiва савецкага паходжання) iснуе стэрэатып не толькi пра шматвяковую эксплуатацыю беларускага сялянства польска-лiтоўскiмi панамi (у БССР неахвотна праводзiлi добрасумленныя параўнаннi з рэалiямi,

⁴⁰ Раскол памiж уладай i грамадствам, непразрыстасць палiтычных працэдур, адсутнасць кантролю над уладай стварае вакол яе арэол таямнiчасцi i спараджае пачуццё ўласнай перад ёю бездапаможнасцi (недахопу суб'ектнасцi), што, у сваю чаргу, спрыяе пляткарскiм настроям i фантастычным домыслам (у тым лiку прыхiльнасцi да канспiралагiчных тэорый). Такая завядзёнка фармуе атмасферу, у якой працуюць людзi навукi, а таму ў нейкай ступенi яна адбiваецца i на iх успрыманнi свету, а таксама на манеры яго апiсання. Апрача таго, традыцыя iдэалагiзацыi i палiтызацыi грамадскiх навук таксама не спрыяе добрасумленнасцi даследчых працэдур.

што існавалі ў той час у Расіі, абмяжоўваючыся агульнымі выказваннямі ці фальсіфікуючы факты), але і пра вельмі жорсткую дыскрымінацыю беларусаў у міжваеннай Польшчы, якой проціпастаўлялася “першая беларуская дзяржава – БССР” – вядома ж, без згадак пра масавыя рэпрэсіі ў дачыненні да беларусаў і значна большую галечу, чым на землях Заходняй Беларусі. Прыклад абстрагавання ад гістарычных рэалій – поўныя публіцыстычнага запалу кнігі Аляксандра Усоўскага, што прадаюцца і ў мінскіх, і ў маскоўскіх кнігарнях. У іх аўтар віну за распальванне Другой сусветнай вайны ўскладае на Польшчу і Запад, а абяляе не толькі СССР, але і Германію. Найноўшая з гэтых кніг, як вынікае з яе анатацыі, апавядае “пра тое, як і чаму польская эліта здрадзіла свайму народу ў крывавым верасні 1939 г., пра сапраўдныя прычыны Другой сусветнай вайны і пра тую ролю, якую адыграла ў ёй Польшча”, а таксама “пра Польшчу нашых дзён”⁴¹. Звяртаючыся да сучаснасці, аўтар малюе для Польшчы пагібельныя перспектывы, абумоўленыя міграцыяй на Запад польскіх спецыялістаў, хоць пакуль што, на думку аўтара, сітуацыю ратуюць украінскія эмігранты з Галічыны, выпускнікі тамтэйшых ВНУ. Але рана ці позна надыдзе крызіс. “І тады, – піша Усоўскі, – Польшча памрэ. Разам з усім астатнім Заходнім Светам – падзяліўшы яго заганы (але зусім не даходы) і паплаціўшыся за гэта сваёй будучыняй. Таму што ў Еўропы будучыні НЯМА. Але ці значыць гэта, што няма яе і ў Польшчы? Зусім не. Таму што ў Польшчы ёсць Расія”. І адразу ж пасля гэтых слоў дадае: “Расія – маці славянства... А Еўропа для Польшчы заўсёды была, ёсць і будзе мачыхай...”⁴². Праблема заключаецца ў тым, што такія славянафільскія погляды (часам з некаторымі рысамі панславізму), прыхільнасць да калектыўных каштоўнасцяў “рускага свету”, які аддзяляе беларусаў ад Еўропы, у тым ліку ад Польшчы, для значнай часткі беларускага грамадства бліжэйшыя, чым

⁴¹ Усовский А. Проданная Польша. Истоки сентябрьской катастрофы. Минск, 2010. С. 2 (адваротны бок тытульнага аркуша).

⁴² Тамсама. С. 289.

аксiдэнтальныя пастулаты кнiг найвыдатнейшых гiсторыкаў нацыянальнай школы.

У ходзе сацыялагiчнага апытання, праведзенага ў 1996 г., жыхары Беларусi заявлi, што сярод дзеячоў мiнулага ў найбольшай ступенi iх iдэалу палiтыка адпавядаюць (далей адказы, якiя набралi ў апытаннi больш за 10%): П. Машэраў (першы сакратар ЦК КПБ у 1965–1980 г. – 45,2%), Пётр I (34,2%), Л. Брэжнеў (20,0%), М. Тэтчэр (19,5%), У. Ленiн (18,7%), Ю. Андрэпаў (12,9%), П. Сталын (11,1%) i I. Сталiн (10,8%)⁴³. У 2008 г. аналагiчнае апытанне датычылася ўжо не толькi гiстарычных фiгур i дало наступныя вынiкi (з лiку тых, хто набраў больш за 10%): У. Пуцiн (31,2%), А. Лукашэнка (25,2%), П. Машэраў (23,5%), Пётр I (18,5%), К. Калiноўскi (13,6%), Кацярына II (12,5%), М. Тэтчэр (10,1%)⁴⁴. Як можна бачыць, Кацярына II апынулася памiж Кастусём Калiноўским i Маргарэт Тэтчэр. У чэрвенi 2010 г. апытанне было паўторана з наступнымi вынiкамі: А. Лукашэнка (39,8%), У. Пуцiн (36,9%), Д. Мядзведзеў (25,9%), А. Меркель (12,8%), Б. Абама (12,0%)⁴⁵. У 2008 г. следам за пералiчанай сямёркай iшоў князь Вiтаўт, а ў 2010 г. шостым быў Фiдэль Кастра. Гэтыя рэйтынгi дэманструюць, што гiстарычная свядомасць беларусаў, а таксама iх бягучыя палiтычныя сiмпатыi застаюцца пад моцным уплывам расiйска-савецкага культурнага кола, таму ў большасцi выпадкаў яны схiльны шанаваць аўтарытарных дзеячоў i такiя моцныя фiгуры, як Тэтчэр, хоць зрэдку звяртаюць увагу i на асоб зусiм iншага роду – такiх, як Калiноўскi, а апошнiм часам Абама i Меркель. На першых трох месцах у гэтых рэйтынгх заўсёды апыналіся рускiя i беларусы. Нейкая эвалюцыя адбываецца на больш далёкiх пазiцыях, але не выключана, што далейшы яе ход засведчыць слабую iнтарэснасць беларусаў да гiстарычных i сучасных палiтычных дзеячоў з-за межаў былога СССР. Праўда, i з гэтых даследаванняў відаць, што да адзiнства меркаванняў тут

⁴³ Новости НИСЭПИ. Вып. 1, авг. 1996 г. С. 26 (табл. 1) – электронная версія.

⁴⁴ Тамсама. Вып. 2, июнь 2008 г. С. 10 (табл. 12).

⁴⁵ Тамсама. Вып. 2, июнь 2010 г. С. 84 (табл. 54).

далёка. А. Гіль заўважае, што апазіцыя, якая процістаіць Лукашэнку, мусіць браць пад увагу свядомасць беларускага грамадства, бо “няпэўнасць еўрапейскай будучыні Беларусі тлумачыцца ў тым ліку і глыбіннай непрыязнасцю беларускага грамадства да Захаду як такога. Працяглае ўздзеянне расійскай, а потым савецкай прапаганды сфармавала ў грамадстве непрыязнае (а часам і варожае) стаўленне да той прасторы, якую прынята называць Захадам. З увагі на гэта празмерная дэманстрацыя празаходніх сімпатый (не гаворачы ўжо пра выпячванне ідэі інтэграцыі з ЕС) нясе для апазіцыі – што разумее і яна сама – хутчэй шкоду, чым нейкія адчувальныя палітычныя дывідэнды ў выглядзе грамадскай падтрымкі”⁴⁶.

У нечым падобная сітуацыя – г. зн. гістарычная “каша ў галовах” – склалася і ва Украіне, хоць украінцы, нягледзячы на большую ў параўнанні з беларусамі тэрытарыяльную дыферэнцыяцыю, маюць шэраг агульнапрызнаных нацыянальных герояў. Тым не менш, канфлікты паміж рознымі гістарычнымі канцэпцыямі там яшчэ вастрэйшыя, чым у Беларусі. Што да Беларусі, дык тамтэйшую сітуацыю апошніх двух дзесяцігоддзяў можна параўнаць з мехам, у які розныя сілы спрабуюць зашхнуць сваіх герояў – дзеячоў, якія мелі дыяметральна рознае стаўленне да беларускай ідэі, займалі прынцыпова розныя палітычныя і ідэалагічныя пазіцыі, нярэдка змагаліся адзін з адным. І тое, каму пашчасціць апынуцца ў гэтым меху, а хто з яго выпадзе, залежыць ад палітычнай кан’юнктуры. Няма ніякай паслядоўнай канцэпцыі, што яднала б гэтыя фігуры, г. зн. ніякай агульнапрынятай сістэмы каштоўнасцяў. З гэтай прычыны гісторыя ў яе афіцыйным, папулярным выданні не вучыць, не мабілізуе, не вызначае напрамкаў развіцця і не дае лагічнага тлумачэння, як падзеі мінуўшчыны прывялі да сучаснасці; яна выходзіць з грамадства і яго прадстаўніках пасіўнасць замест таго, каб натхняць іх на дзеянні. Фактычна яна зводзіцца да маніпуляцыі, канструяванай на патрэбу ўлады. Яна абязбройвае грамадства, пагружае яго ў бязладны свет міфаў, падобны да свету зданяў, духаў і нячыстых сіл, у якім

⁴⁶ Gil A. Kwestia polska w białoruskim dyskursie politycznym. S. 17.

жывуць даiндустрыяльнныя сяляне з аповесцяў Рыдлiнскага; свет, які не ўпэўнены ў сваiм iснаваннi, недаверлiвы i непрадказальны, нiбыта не зусiм рэальны.

Вось чаму я лiчу, што iнтэрпрэтацыя гiсторыi Беларусi абавязкова павiнна пачынацца з яе добрасумленнага апiсання, пазбаўленага манiпуляцый, скажэнняў i мiфатворчасцi. I гэта абумоўлена не толькi прынцыпамi навуковага выкладу, але i патрэбамi грамадства. Каб мець магчымасць развiваць змястоўныя альтэрнатыўныя iнтэрпрэтацыi ўласнай гiсторыi, неабходна спачатку грунтоўна яе даследаваць i апiсаць. Думаю, беларусы пакуль што хутчэй толькi пачынаюць гэты шлях, чым завяршаюць яго.

Патэнцыйны росквіт нацыянальнай школы, які пакуль не праглядаецца, відаць, спрыяў бы з цягам часу – пасля заканчэння непазбежнага i працяглага этапу “перафармулявання” грамадства, у тым лiку яго нацыяналістычных канцэпцый – аслабленню мiфатворчасцi, як гэта ў цэлым мае месца ў сучаснай Еўропе. У сваю чаргу, поўная перамога савецкай школы i заняпад беларускiх нацыянальных iдэй, да чаго магло б прывесцi, скажам, аб’яднанне з Расіяй – што ў апошнi час таксама не выглядае праўдападобным, – павiнна была б гэтыя мiфы ўмацаваць, бо якраз яны служылi б абгрунтаваннем такога важнага палiтычнага кроку⁴⁷. Вядома ж, могуць рэалiзавацца i прамежкавыя шляхi, хоць i не факт, што аптымальныя. Адным з такіх шляхоў сёння крочыць Беларусь.

Пераклад Сяргея Петрыкевіча

⁴⁷ У першай дэкадзе ХХI ст. на Беларусi адбылiся некаторыя змены (у параўнаннi з другой паловай 1990-х г.) у выказваннях прадстаўнiкоў улады, iдэолагаў, а таксама – да пэўнай ступенi – блiзкiх да iх гiсторыкаў у сувязi з узiкненнем афiцыйнай iдэалогii беларускай дзяржавы i нават у некаторым сэнсе “нацыянальнай iдэй”, якая сцвярджае непарушнасць беларускай дзяржавы i значна больш ахвотна, чым раней, апелюе да дакастрычніцкай гiстарычнай традыцыi. Школа, названая тут постсавецка-заходняруская, перажывае – па меры таго як грамадства, i найперш яго палiтычная эліта, звываецца з iснаваннем беларускай дзяржавы (i звязаных з гэтым пераваг) – зразумелую эвалюцыю, хоць кірунак гэтых змен не выглядае адназначным i лёгказразумелым.

Between Sovietness and a National Vision: Two Interpretations of Belarusian History

Ryszard Radzik

Belarusian historiography comprises two basic streams: post-Soviet and national. Both of them – although, importantly, to a different degree – tend to look at the events of the past from the perspective of ideologies adopted today, even though developed much earlier. Their myth-making potential can be attributed to the weakness of Belarusian historical science before the Soviet era and the destruction of its pre-1930s modest beginnings during the Stalinist period. Belarusian historiography was unable to develop practically until the turn of the 1980s. A few years of democratisation in the first half of the 1990s was too short a period to build historical sciences based on reliable specialists and modern methodology.

To this day, Belarusian historical thought remains under the impact of the Soviet historical school, which under the Soviet Union – curiously for a state officially following class ideology – bore a distinct trace of Russian chauvinism in relation to Belarus. Under the influence of President Lukashenka's policy, a stream strongly supporting not so much national (cultural) as political distinctness of Belarus from Russia in terms of statehood emerged even among its followers. The national stream, in turn, includes nonconformists, once Romantics, who also create new myths. The small elites of the national historical school – making frequent references to the history of the Grand Duchy of Lithuania, which they consider their own – are treated as political opposition and repressed by the authorities. In their case, we can clearly see the process of adopting the approaches of Western historiography. However, some proponents of this stream pursue what can be seen as the post-Soviet vision *à rebours*. Thus it is their views rather than methodology that make them different, especially that some of them are not historians by education or acquired knowledge. This, however, certainly does not mean that Belarus does not have historians who treat their profession seriously.